

BESCHOUWINGEN OVER HET SCHILDKNAAPCOMPLEX

door J. A. GROEN, zenuwarts te Utrecht

Het is mij opgevallen dat bepaalde aspecten van de vader-zoonrelatie in de psychoanalytische literatuur tot dusverre niet die aandacht hebben gekregen die zij naar mijn mening verdienen. Deze aspecten zou ik, in navolging van de Monchy (mondelinge mededeling) willen samenvatten onder de term schildknaapcomplex, of misschien beter schildknaaphouding.

In deze term is, lijkt mij, vrij goed weergegeven waar het hier om gaat, nl. dat de jongen zich als schildknaap aan de riddervader aanbiedt in de hoop daarmee zelf eens tot ridder te worden, waarbij ik mij er wel van bewust ben dat ik hier uitga van onze sterk geromantiseerde opvattingen over het begrip schildknaap.

Fenichel, die voor zover ik weet een van de eersten is die op deze houding heeft gewezen, spreekt over 'apprentice-complex'. (2) Fenichel geeft zeer duidelijk aan, dat er twee wegen bestaan om de macht van de vader te veroveren, en hij illustreert dit aan de religieuze en niet-religieuze mens, waarover hij zegt: 'The pious man is forced to make a detour because he considers any attempt at defiance hopeless' en . . . 'both the defiant and the pious man have the same goal, that is to become once more powerful as they once were and as someone else in the external world now is'. (3) We zouden dit aan kunnen geven met een bovenste en een onderste weg om tot de macht te komen, in ridder-taal: of de ridder wordt onttroond en zijn plaats direct ingenomen, of de ridder wordt gediend met de bedoeling, dat langzamerhand steeds meer macht overgenomen kan worden.

Fenichel — en met hem later ook Kuiper (9) — wijst op het passieve en tegelijkertijd castrerende gedrag van de jongen in deze houding. Kuiper vergelijkt het met een bepaalde vorm van het castratiecomplex bij de vrouw, door Abraham aangeduid als 'Rachetypus', waarbij langs passieve weg getracht wordt zoveel mogelijk mannen te castreren.

Voorts wijst Fenichel erop, dat de castratiefantasieën veelal oraal-sadistisch zijn gekleurd. Hij zegt verder: 'Again we see, then, the same thing: there is an originally aggressive form of the seizing from the possessor of power his power, in order to possess it oneself; and there is a milder form, made peaceful by identification, of partaking in the power-substance, which is a compromise between the hunger for power on the one hand, and the fear of the mighty one and the passive love for him on the other.' (3)

Le Coultre (1) zegt het weer iets anders. Uitgaande van de castratiedreiging door de vader die uit het positieve Oedipuscomplex stamt, stelt hij dat de jongen deze kan ontgaan door zich feminien aan de vader aan te bieden, m.a.w. dat het positieve Oedipuscomplex wordt afgeweerd door het negatieve. Maar le Coultre gaat één stap verder en

stelt, dat in dit feminien aanbieden aan de vader de wens schuil gaat vader op deze wijze van zijn kracht te beroven en langs deze omweg toch nog tot moeder te kunnen komen. Als illustratie van dit alles noemt le Coultre de volgens hem veelvuldig voorkomende 'sandwich-fantasie', waarbij iemand een vrouw coiteert terwijl tegelijkertijd een sterke man hem anaal benadert.

U ziet dat in de beschouwingen van de tot nu toe genoemde schrijvers het schildknaapcomplex eigenlijk behoort tot het negatieve Oedipus-complex, er een bijzonder aspect van is, terwijl vooral bij le Coultre, maar ook bij Fenichel, het accent ligt op de angst voor de castrerende vader.

Persoonlijk zou ik het geheel iets anders willen situeren. Freud stelde zich voor, dat het Oedipuscomplex bij de jongen te gronde gaat aan de castratiedreiging, waarvan hij zegt: 'die Objektbeziehungen werden aufgegeben und durch Identifizierung ersetzt. Die ins Ich introjizierte Vater oder Elternautorität bildet dort den Kern des über-Ichs, welches vom Vater die Strenge entlehnt, sein Inzestverbot perpetuiert und so das Ich gegen die Wiederkehr der libidinösen Objektbesetzung versichert' (5) Hoewel Freud in het zelfde artikel zegt dat de castratiedreiging veelal door de moeder geschiedt, is voor hem toch de vader de castrator bij uitstek. Langzamerhand komen echter steeds meer analytici tot de mening dat in ons cultuurpatroon het meer de moeder is, die dreigt met castratie.

Hierbij dient te worden opgemerkt dat grove castratiedreigingen tot het verleden gaan behoren, maar dat bijv. verboden om de penis aan te raken steeds meer impliciet worden overgebracht, zoals bijv. blijkt uit het feit, dat vele moeders onmiddellijk wanneer hun zoons hun penis vastpakken klaar staan met de vraag of ze misschien een plas moeten. Inderdaad wekt dit de indruk of een andere betekenis van dit orgaan niet mogelijk en zelfs verboden zou zijn. Legio is het aantal moeders dat geneigd is hun zonen te ridiculiseren wanneer het jongetje neigt tot phallisch, stoer gedrag.

Dit lijkt trouwens ook voor de hand te liggen, immers, waar zoveel vrouwen onder een onopgeloste penisnijd gebukt gaan, zal deze een uitweg zoeken in castrerend gedrag t.o.v. hun zonen. Daarbij komt, dat het per slot van rekening de moeder is die met de kleuter vrijwel de gehele of een goed deel van de dag doorbrengt, terwijl de vader in deze tijd veel meer een achtergrondfiguur is, waarmee betrekkelijk weinig gemeenschappelijks gedaan kan worden.

Verder heeft reeds Stärcke op het belang van de zgn. 'oercastratie' gewezen, (13), waaronder hij de beleving verstaat van het onttrekken van de tepel aan de zuigeling, terwijl Freud als voorloper van de castratie noemt het defaeceren, iets dat toch aanvankelijk in aanwezigheid van moeder plaats vindt. (7). Al met al lijken er redenen genoeg om in de castratiedreiging een belangrijke plaats aan de moeder in te ruimen.

Wanneer dit nu inderdaad zo ligt, moeten we ons afvragen hoe de jongen reageert op de voor hem bedreigende moeder. Het ligt dan voor de hand dat de vader, mits hij daar voldoende geschikt voor is, als beschermmer zal worden aangezien.

Uiteraard is het niet zo, dat ik hiermee zou willen zeggen dat de vader alleen maar déze functie toebedeeld krijgt, natuurlijk blijven geheel andere aspecten een rol spelen, maar terwille van mijn onderwerp ga ik daar nu even aan voorbij. De jongen zoekt dus steun bij de vader tegen de dreiging die van de tegelijkertijd zo begeerde, maar daardoor nog gevaarlijker lijkende moeder uitgaat. Dat wil dus zeggen dat de jongen niet zijn incestueuze wensen t.a.v. de moeder opgeeft, zich niet als meisje aan vader aanbiedt, maar dat hij, nog steeds als jongen, hulp en steun bij vader zoekt omdat hem de kracht ontbreekt om met eigen middelen klaar te komen met de begeerlijke maar tevens bedreigende moeder. Daarom geloof ik ook dat de term 'schildknaap' hierop van toepassing is, omdat deze term het aanwezig blijvende mannelijke element onderstreept.

Een andere wijze van benadering is de volgende, waarbij in een wat andere terminologie hetzelfde wordt gezegd. De jongen is geneigd zich te identificeren met de gevaarlijke castrerende moeder, het bekende door Anna Freud beschreven mechanisme van identificatie met de agressor. (4). Deze identificatie is daardoor zo bedreigend, omdat dan uiteindelijk gekomen moet worden tot een opgeven van de penis. Om dit alles te ontgaan wendt de jongen zich tot de man, maar doet dit wederom, gezien zijn nog geringe kracht, als leerjongen, als schildknaap. Er is de jongen nu alles aan gelegen de vader als goedgunstig beschermmer te behouden, hetgeen betekent dat deze ook goedgunstig gestemd moet worden. Er zal dus aan vele wensen van de vader tegevoet moeten worden, hij moet gediend worden, opstandigheid is verboden. Opstandigheid immers kan leiden tot een laten-vallen door de vader en dit betekent weer een vervallen-zijn aan de gevaarlijke moeder-identificatie of, meer in de realiteit, aan de dreiging van de gevaarlijke moeder.

Om nu te komen tot enige overeenstemming met de bovengenoemde auteurs, kan gesteld worden dat deze passieve onderwerping aan de vader een zodanige feminiene kleur kan krijgen, dat de jongen zich als meisje aan de vader aanbiedt, waardoor dan het afgeweerde, nl. de moeder-identificatie, zoals zo vaak door de achterdeur weer binnenkomt. Een andere extreme vorm van schildknaapliefe leidt tot een masochistische houding die zeker gemakkelijker zal optreden wanneer de betrokken vaders sadistische trekken vertonen. Dat dit zo vaak het geval lijkt komt waarschijnlijk niet eens zozeer omdat er zoveel vaders met sadistische trekken bestaan, maar vooral omdat het voor het gehele gebeuren zo belangrijk is dat de vader als een krachtfiguur wordt beleefd, waarbij dan komt, dat we zeker als kind zo vaak geneigd zijn kracht en sadisme met elkaar te verwarren.

Dit brengt mij meteen op het volgende punt, nl. dat in het schildknaap-complex niet alleen de schildknaap bestaat maar ook de ridder. Wanneer wij stellen dat hetgeen ik tot nu toe genoemd heb een veel meer voorkomend gebeuren is in de ontwikkeling van de jongen dan algemeen wordt aangenomen, komen wij meteen tot de stelling dat de rol, die de vader heeft in dit alles van eminent belang is. Naar mijn mening geldt hier zeker het gezegde: 'Vater werden ist nich schwer, Vater sein aber sehr.' Het komt mij voor, dat tenminste twee dingen van belang zijn, te weten:

1 de mate van aanwezigheid van de vader en

2 de afstand die tussen vader en zoon bestaat.

Wat het eerste betreft is het duidelijk dat men geen schildknaap kan zijn van een afwezige ridder. En nu bedoel ik afwezigheid niet alleen in de zin van in werkelijkheid ontbreken, maar veel ruimer. Wij weten allen dat de vaders van nu vaak in zeer ruime mate afwezig zijn. Het wat bittere grapje over het kind, dat aan zijn moeder vraagt: 'die meneer die hier 's zondags komt eten, is dat mijn pappie?' is hiervoor tekenend. Vele vaders zien inderdaad hun zonen uitsluitend op zondagen, en er zijn er zeker die ook dan weinig tijd en aandacht aan hun kinderen willen of kunnen besteden. Dit alles wordt in de hand gewerkt door het toenemende forensen, door weekend-huwelijken etc. Maar ook al is de vader regelmatig thuis, dan nog ontbreekt zo vaak een contact dat het schildknaap-zijn mogelijk kan maken.

Immers vele vaders hebben heden ten dage in de ogen van hun zonen wat schimmige beroepen, en wanneer deze zonen zich de vraag stellen 'wat doet mijn vader eigenlijk?' komen zij vaak niet veel verder dan een in wat vage, weinig zeggende termen vervat antwoord.

De kracht (en dat wil in dit verband dus vooral zeggen de mannelijke kracht) van vele vaders blijft vaak erg onduidelijk. Wij zouden moeten stellen, dat de beste vaders diegenen zijn die een duidelijk omschreven werk verrichten, dat concreet is en volmaakt begrijpelijk voor de zonen. Ik denk hierbij aan bijv. timmerlieden en boeren. Mitscherlich heeft hieraan belangrijke beschouwingen gewijd. (10) Hierop zal ik straks nog verder ingaan.

Geeft dus het eerste punt, dat van de aanwezigheid, ons niet al te optimistische gevoelens, ook aan het tweede, de afstand tussen de vader en de zoon zitten de nodige haken en ogen. De aan- of afwezigheid kunnen we ook noemen afstand in het horizontale vlak, bij het tweede punt gaat het voornamelijk om afstand in het verticale vlak. Anders gezegd: hoe hoog dient het voetstuk te zijn waarop een vader zich plaatst of laat plaatsen? Het is duidelijk, dat zowel in het geval van een te hoog als van een te laag of afwezig voetstuk de behoefte van de jongen zich aan de vader aan te bieden, hem te dienen en daardoor aan kracht, dwz. mannelijkheid te winnen moeilijkheden gaat opleveren.

Laten we het geval nemen van een jongen met een zeer beroemde vader.

Dit soort vaders munt in de eerste plaats vaak uit door afwezigheid, maar daarbij komt dat de verticale afstand dan zo groot kan worden, dat de jongen een verslagen gevoel kan krijgen, iets voelt als 'daar hoef ik niet aan te beginnen.' En nu bedoel ik niet dat dit zou betekenen 'daar kan ik nooit mee concurreren, laat staan hem verslaan,' maar hier toch meer in de zin van: 'die grote, machtige man zal mij nooit als schildknaap willen accepteren, zal mij nooit de dingen willen leren, die ik nodig heb.' En wat van die dingen is belangrijker dan het man-zijn? Nu geloof ik, dat het een nog erger soort vader is, dat niet werkelijk groot is maar gebukt gaat onder grootheidsideeën, zichzelf een te grote ridder voelt dan dat hij schildknapen ook maar nodig zou kunnen hebben. Wanneer we naar het andere extreme kijken, komen we terecht bij de slappe, door hun vrouwen vaak gedomineerde vaders. Het hoeft geen betoog, dat een man, die nooit stelling durft te nemen tegen zijn vrouw, niet veel waarde heeft voor de zoon, die behoefte heeft aan toevoer van mannelijkheid.

En wat te denken van vaders, die zelf in hun schildknaaphouding zijn blijven steken en nu van hun zoon eisen dat ze ridder worden, om datgene te doen, wat ze zelf nooit is gelukt.

Dit brengt mij meteen op mijn volgende punt. Wanneer ik de betrekkelijk geringe literatuur over ons onderwerp bezie, krijg ik het gevoel, dat de schildknaaphouding gezien wordt als een stoornis, als iets dat in de normale ontwikkeling geen plaats heeft, als een slinkse, onmannelijke en wat laffe manier om het doel, man te worden, toch te bereiken. Ik meen deze gedachte niet te kunnen onderschrijven, maar wil veeleer stellen dat het een normale doorgangsfase kán zijn in de ontwikkeling van de jongen. Als zodanig zou ik het willen vergelijken met het Oedipuscomplex, waarbij ik wel wil aantekenen, dat de betiteling 'complex' dan in dit verband niet zo gelukkig is, omdat deze term al vaak iets gestoords voor ons door doet klinken. We zouden dan ook mogelijk beter van al dan niet gestoorde Oedipusfase en schildknaapfase moeten spreken.

Ik zou willen stellen, dat de schildknaaphouding een van de mogelijke oplossingen kan bieden van het Oedipusconflict en als zodanig binnen de normale ontwikkeling valt. Heel iets anders is het natuurlijk dat de schildknaaphouding, wanneer deze in extreme mate aanwezig is, maar vooral wanneer er in wordt volhard, tot stoornissen kan leiden.

Alvorens te trachten dit nader uit te werken lijkt het mij zinvol te kijken in hoeverre we van dit alles iets zien aan het zich ontwikkelende kind zelf. Als we stellen dat het schildknaapcomplex duidelijker wordt na de oedipale fase, is te verwachten dat we iets ervan zullen waarnemen in het begin van de latentie.

Dit waarnemen lijkt in onze geurbaniseerde maatschappij niet zo'n erg eenvoudige opgave. Zelfs bijv. het helpen van de melkboer heeft veel van zijn spectaculaire karakter verloren; terwijl het vroeger toch een belangrijk iets voor een jongen geweest moet zijn bij de melkboer op

de bok te zitten, hem te helpen en daardoor te delen in de glorie van de grote man.

Zoals ik reeds heb genoemd is het directe helpen van de vader in de uitoefening van zijn beroep steeds zeldzamer geworden. Wel zien we iets van wat ik bedoel terug in de relatie van de schoolgaande jongen met zijn onderwijzer. Het zou interessant zijn na te gaan wanneer er bij de jongens een duidelijke voorkeur uitgaat naar het hebben van een onderwijzer inplaats van een onderwijzeres.

Het pochen van jongens onderling over hun vaders kan hier waarschijnlijk ook wel geplaatst worden, opvallend is immers dat het dan meestal om kracht of symbolen van kracht gaat, bijv. over de grootte van de auto.

De belangstelling die bij een aantal jongens bestaat voor organisaties als bijv. de padvinderij moet misschien ook gezien worden als een behoefte, op reeds jeugdige leeftijd deel uit te maken van een hiërarchisch gestructureerde maatschappij, die toch al erg veel lijkt op een militaire structuur. Over deze laatste straks meer.

Ook wat de religie, waarop ik ook straks terugkom, betreft zien we, dat bij katholieken de eerste communie, het eerste deel hebben aan God dus, geschiedt op ongeveer 7-jarige leeftijd. Ook hoort men van katholieke patiënten, hoe belangrijk het voor hen is geweest misdienaar te zijn, hoewel dan toch vaak al een vrij hoge tol moet worden betaald in de zin van zoet en braaf zijn, om deel te hebben aan de glorie en de kracht van de priester.

Wanneer de vader afwezig is en zeker wanneer er nooit een vader voor de jongen heeft bestaan komt het voor, dat zich fantasieën ontwikkelen over een bijzonder almachtige vader, die dan soms het karakter krijgen van een pseudologia fantastica.

Bekend is ook het feit, dat vele jongens zich in vechtpartijen feller en moediger gedragen wanneer deze onder het oog van de vader gebeuren, maar ook hiervoor geldt, dat de vader dan wel aan bepaalde eisen moet voldoen en zeker niet of te verbiedend of, aan de andere kant, te eisend moet zijn.

Wanneer we nu willen proberen nader aan te geven hoe we in het latere leven de sporen van het persisterende schildknaapcomplex terug kunnen vinden, lijkt het me zinvol te kijken naar twee belangrijke aspecten van het volwassen zijn, nl. het werk en de sexualiteit.

Wat betreft het werk vinden we mannen, die eigenlijk nooit en te nimmer komen tot een functie met een ruime mate van zelfstandigheid. Deze mensen zullen zich het meest thuisvoelen in een hiërarchisch gestructureerde organisatie, en blijven vaak goed functioneren wanneer aan twee voorwaarden wordt voldaan, nl. een sympathieke, met hen meevoelende, maar vooral toch ook krachtige chef, en het niet hoeven dragen van te veel verantwoordelijkheid.

Stoornissen in het aldus bereikte, zij het dan vaak labiele, evenwicht treden op, wanneer de chef niet aan de verwachtingen voldoet, of

wanneer op een of andere manier dreigt dat zij zelf de top in de organisatie te dicht naderen. Freud heeft een karaktertype beschreven onder de naam 'die am Erfolg scheitern', (7) hier zouden we kunnen spreken van mensen die altijd terugdeinzen alvorens het 'Erfolg' (in de zin van het aan de top komen) er is. Wat de falende superieur betreft, wijst Kuiper (8) op de 'Treulosigkeit', die berust op het steeds opnieuw zoeken naar een ideale chef, die in wezen de ideale, beschermende, krachttoevoerende vader moet zijn, waaraan men zich dan in ruil wil onderwerpen.

Vaak is opvallend, dat mensen op een zeer speciale wijze over hun superieuren spreken, en wel met een mengeling van eerbied en familiariiteit, waarbij vooral uit het laatste het onderliggende mechanisme duidelijk wordt, nl. het deel willen hebben aan de machtige vaderfiguur. Wanneer deze figuur echter niet meer aan de verwachtingen voldoet en vervangen moet worden door een nieuwe, komt de tot dan verdrongen agressie in volle kracht naar voren.

Samenvattend zou men kunnen zeggen, dat mannen waarbij de schildknaaphouding persisteert niet kunnen komen tot een werkelijk volwassen functioneren in de werksfeer.

Kijken we nu naar de *sexualiteit*, dan kunnen we ook hier verwachten dat de schildknaapinstelling storend zal werken op een optimaal heteroseksueel functioneren. Immers, hoewel de schildknaaphouding m.i. niet inhoudt dat de heteroseksualiteit wordt opgegeven, (waar het overigens in extreme gevallen toch wel eens van komt), zal het toch meestal wel zo zijn dat sexualiteit eigenlijk gezien wordt als het prerogatief van de vader en dat de vader eigenlijk de enige is die dit vrij mag beleven. Veel zal afhangen van de werkelijke instelling t.a.v. sexualiteit van de vader zelf en wat hij hiervan overbrengt op de zoon. Krijgt de laatste het gevoel dat het toch eigenlijk over een verboden zaak gaat, dan zal hij, wil hij in de schildknaaphouding persisteren, toch een deel van zijn heteroseksuele instelling op moeten geven.

In de Christelijke godsdienst is dit duidelijk te zien. Pas toen de idee doordrong dat de goddelijke geboden ook een verwerping van de sexualiteit als zodanig inhielden kreeg het celibaat een kans, en zo zien we kloostergemeenschappen van mannen ontstaan die hun sexualiteit opofferen, God dienen en daardoor dan ook hoge verwachtingen kunnen koesteren op een beloning, zij het dan in een leven na de dood.

Opmerkelijk lijkt mij, dat het persisterend schildknaapcomplex niet direct hoeft te leiden tot homosexualiteit. Wel is het duidelijk dat, wanneer de vader heeft gefaald in het redelijk voldoen aan de behoefte van de zoon hem als schildknaap te dienen en daardoor krachtiger te worden, later een vlucht gezien kan worden van de vrouw (en dus de heteroseksualiteit) weg naar de (homoseksuele) mannenwereld.

De Monchy (12) beschrijft een patiënt die deze psychodynamische lijn lijkt te vertonen. Hij zegt: 'The type of homosexuality with which we are concerned here should definitely not be regarded as the gradually

dominating effect of the feminine feeling which is unconsciously present in all men. It is not this latent feminine feeling that comes to the fore in these homosexuals, on the contrary, it is a spasmodic defense against an excessive feminine influence Support is sought from other men, the fatherly support which failed to overcome adequately the oedipal strivings in youth. It is a flight into a man's society'. In dit alles speelt volgens de Monchy de phallus de belangrijkste rol, het gaat hier veel minder om homoseksuele objectrelaties dan om een phallus-cultus. Uiteraard kan soms de schildknaapinstelling gaan uitmonden in een zich feminien aanbieden aan de vader en dit kan in een latere ontwikkeling leiden tot homosexualiteit, waarbij dan gezien wordt dat deze mannen zich aan een sterke en vaak zeer mannelijke partner ondergeschikt maken met weer de geheime bedoeling deze van zijn kracht te beroven. We zouden dus kunnen stellen, dat wat de sexualiteit betreft wederom geldt dat een *tijdelijke* schildknaapinstelling bevorderend kan zijn voor ontwikkeling tot volwassen heteroseksualiteit, maar dat een blijven vasthouden aan deze positie tot stoornissen leidt.

Ook kunnen we vinden, dat het schildknaapcomplex niet wordt opgelost, maar dat in plaats daarvan een vlucht komt naar de praeoedipale moeder, waarbij we dan te maken krijgen met een andere vorm van passiviteit.

Wanneer we nu proberen, ons onderwerp te relateren aan groepsstructuren, komt daar misschien het eerst voor in aanmerking de militaire samenleving. Het bekende gezegde dat iedere soldaat de maarschalkstaf in zijn ransel heeft, spreekt hier boekdelen. Hierbij is vooral duidelijk dat het geenszins de bedoeling is dat de soldaat de maarschalk direct van zijn staf berooft, maar veeleer dat hij, door zich goed te gedragen, en dat houdt toch altijd in een onderwerping aan zijn meerderen, kans loopt steeds hoger in de hiërarchie te worden toegelaten. Wanneer men wat beter bekend is met de militaire maatschappij zijn er enkele dingen die sterk in het oog springen. In de eerste plaats is dit het zo veelvuldig voorkomen van een moeilijk kunnen aanvaarden van verantwoordelijkheid. Steeds wordt de blik omhoog gericht, als het ware met de vraag, of vader (en er zijn in deze groep zo onnoemelijk veel vaders) zijn goedkeuring er wel aan zou hechten.

In de tweede plaats vinden we vaak moeilijkheden met meerderen, die meestal of te hard of te zacht bevonden worden. Dit wordt ook daarom zo duidelijk, waar er zo geweldig veel meerderen bestaan, die allen moeten voldoen aan een zeer bepaald verwachtingspatroon.

Heel opvallend is de houding van vele militairen ten aanzien van hun promotiekansen. Allen willen zo hoog mogelijk komen, maar velen deinzen terug voor middelen, die enerzijds dit doel wel zouden kunnen dienen, maar anderzijds meerderen tegen hen in het harnas zouden kunnen jagen. En zo zien we soms een tenderen naar een houding die voorschrijft vooral geen hogergeplaatsten te kwetsen, door niemand lastig gevonden te worden. Enkele mensen lijkt deze houding wonder

wel af te gaan, anderen blijven toch onbevredigd en raken er door in conflict met zichzelf.

De militaire structuur neigt duidelijk tot een overaccentueren van mannelijkheid. Dit zien we in de stramme motoriek en in de wijze waarop een meerdere wordt gegroet, maar verder ook in het gehele uiterlijk. De echte militair heeft een afkeer van alles wat maar enigszins vrouwelijk zou kunnen aandoen, zo zijn bijv. lange haren hem een gruwel. Verder speelt phallische symboliek vaak een rol; er is een tijd geweest dat vele officieren een stokje bij zich droegen waarvan de reële zin niet erg duidelijk werd.

Het participeren in de macht van de meerderen komt ook sterk naar voren, de macht van de meerdere straalt dusdanig af dat deze weer gebruikt kan worden om de mindere te imponeren en te bevelen. Het feit, dat iedereen, van hoog tot laag, hetzelfde uniform draagt, zij het dan met verschillende onderscheidingsteken, draagt mogelijk ook bij aan het gevoel van participatie in de macht, zoals ook in de term: 's konings wapenrok dragen' vervat lijkt te liggen.

Militairen (en als ik hier militairen zeg, bedoel ik die mensen, die het militair-zijn vrijwillig hebben gekozen; voor dienstplichtigen lijkt mij dit alles als groep weinig relevant) hebben de neiging veel van hun tijd door te brengen met mannen onder elkaar, ook buiten hun werk. Over sexualiteit wordt veelal op een wat snoevende manier gesproken, vrouwen worden over het algemeen uit de groep geweerd.

In de militaire groepsstructuur vallen dus vaak twee dingen op, nl. een duidelijke schildknaaphouding en daarnaast een phallisch-narcistisch gedrag, waarbij het laatste vaak het eerste overdekt.

Uiteraard spelen ook nog andere factoren een rol bij de keuze van het beroepsmilitair-zijn, zoals het meer oraal bepaalde geborgen zijn in 'de dienst', die dan het karakter van de verzorgende, praediepale moeder krijgt.

Ik zou nu terug willen komen op de religie, om na te gaan, in hoeverre wij in de religieuze beleving iets terug kunnen vinden van de schildknaaphouding. Het woord 'godsdiens' geeft reeds aan, dat er sprake is van God dienen, zoals ook in de oude katholieke catechismus duidelijk was neergelegd. Hier zien we hetzelfde thema nl. dienende onderwerping met participatie in de macht als beloning. Ook in het gebed vinden wij hetzelfde terug, de religieuze mens knielt neer en vraagt om kracht aan God. Een enkele maal zien wij, dat het vragen tot een dwingen wordt door middel van een sterk gecontinueerd bidden.

Het duidelijkst vinden we dit alles naar mijn mening in de meest orthodoxe vormen van het protestantisme. Hier wordt ook sterker het accent gelegd op de verschrikkelijke kracht van God, en soms krijgt het Godsbeeld een bijna sadistische kleur.

Het is voor de mens, en wij spreken nu dan nog alleen over de man, blijkbaar moeilijk het te stellen zonder krachtige vader boven zich. Dit is ook het probleem waar Mitscherlich mee te kampen heeft in zijn 'Auf

dem Weg zur vaterlosen Gesellschaft.' (10) Hij is van mening dat de maatschappij van de toekomst steeds 'vaterloser' zal zijn, en zegt dat we heden ten dage al een eind in deze richting zijn gevorderd. Aan de andere kant ziet hij ook wel hoe moeilijk velen deze 'Vaterlosigkeit' valt. Hij zegt: 'Der Zusammenbruch der Vaterautorität setzt gleichsam automatisch die Suche nach einem neuen haltgebenden Vater im Gang', en 'der Versuch, einen anderen sozialen Bezug an seinen Stelle zu setzen, erweckt eine tiefe Angst'. Ook merkt hij op, dat er twee soorten 'Vaterlosigkeit' zijn, nl. in de maatschappij en in het gezin.

Het lijkt mij, dat om een vaderloze maatschappelijke ordening te kunnen verdragen, het individu een grote mate van volwassenheid nodig heeft, en dat hij in dit volwassen worden tijdelijk moet kunnen steunen op een krachtige vader, die hij daarna moet kunnen verlaten. Ook de Monchy (11) wijst erop, hoe moeilijk het is de vader de rug toe te keren. Hij vergelijkt de legende van Kain en Abel met een droom en meent, dat men dan in Kain en Abel twee verschillende aspecten kan zien van de vader-zoon relatie, waarbij het doden van Abel door Kain het overwinnen en afleggen van de onderdanige schildknaapachtige houding zou betekenen.

Inderdaad zien wij dat na de moord het Kain verder voor de wind gaat, hij krijgt het Kainsteken, dat we als een soort trofee zouden kunnen zien, sticht een stad en een grote familie. Maar ook de Monchy meent, dat het moeilijk is tot de laatste beslissende stap t.a.v. de vader te komen: 'This step is all the more difficult because in an earlier stage of life the submission to the father has been such a valuable means of protection against the fears accompanying the still incestuously bound heterosexuality'.

Freud heeft, voor zover ik weet, nooit expliciet gewezen op de hier besproken schildknaaphouding. Iets ervan vinden we in de uitwerking van een van zijn Rome-dromen. Hij beschrijft hoe geschokt hij is geweest, toen zijn vader hem vertelde, hoe deze als kleine jongen de muts werd afgeslagen door een Christen, die uitriep: 'Jud, herunter vom Trottoir', en hoe zijn vader daardoor van zijn hoge voetstuk viel. Hij zegt: 'Seitdem hatte Hannibal einen Platz in meinen Phantasiën', m.a.w., in plaats van de gevallen vader zette hij onmiddellijk een nieuwe, betere vader op het voetstuk. (6)

Examendromen en een droom als die van Rosegger uit de Traumdeutung zouden m.i. ongedwongener geduid kunnen worden als uitingen van de wens, terug te keren naar een afhankelijke schildknaap — of leerjongenachtige positie dan de wat gekunsteld aandoende duiding, die Freud zelf hiervoor geeft.

Ik heb in deze voordracht enkele aspecten willen bespreken van een relatievorm tussen vader en zoon die men schildknaaphouding zou kunnen noemen. Uiteraard heb ik mij moeten beperken, waardoor veel onuitgewerkt is gebleven. Freud heeft eens gezegd dat de belangrijkste dag in het leven van een man die is, waarop zijn vader sterft. Wanneer

wij dit in overdrachtelijke zin opvatten lijkt het mij te kunnen betekenen, dat dit inderdaad een punt is waarop de man een belangrijke stap naar de volwassenheid heeft verricht.

Ik hoop met bovenstaande beschouwingen een bijdrage te kunnen leveren tot een dieper inzicht in de wijze, waarop hij daar al dan niet in slaagt.

SAMENVATTING

Het is de bedoeling van deze beschouwingen de betekenis van een instelling van de jongen ten aanzien van de vader te belichten, die hier wordt aangeduid met de naam schildknaapcomplex.

Er wordt gesteld dat deze instelling beter los gezien kan worden van het negatieve oedipuscomplex. Eén aspect ervan is dat er mogelijk een oplossing van het oedipale conflict uit kan resulteren, waardoor het een plaats krijgt in de normale ontwikkeling. Enkele verwikkelingen, waartoe een persisteren van de schildknaaphouding kan leiden, worden aangegeven.

SUMMARY

The meaning of these considerations is to underline the importance of a son's attitude to the father which is called 'apprentice-complex'.

In the author's view this attitude does not belong to the negative oedipuscomplex, but can best be considered having an important role in solving the oedipal conflict.

Some vicissitudes of the complex, as well in normal as in neurotic development, have been elaborated.

LITERATUUR

- 1 le Coultre, R. 'Eine häufig vorkommende Lösung des Oedipuskonfliktes', *Acta psychother. psychosom., orthopaedag.*, 1956, 4, pp. 289—296.
- 2 Fenichel, O. 'The psychoanalytic theory of neurosis', London, Routledge and Kegan Paul, 1946.
- 3 Fenichel, O. 'Trophy and Triumph' (1939), in *The Collected works of Otto Fenichel II*, onder red. v. Hanna Fenichel en David Rapaport, London, Routl. & Kegan Paul, 1955.
- 4 Freud, A. 'Das Ich und die Abwehrmechanismen', London, Imago 1946.
- 5 Freud, S. 'Der Untergang des Oedipuskomplexes', (1924) *Ges. W. XIII*, London, Imago, 1940.
- 6 Freud, S. 'Die Traumdeutung', *GW II-III*, London, Imago, 1942.
- 7 Freud, S. 'Einige Charaktertypen aus der psychoanalytischen Arbeit' (1916). *Ges. W. X*, London, Imago, 1946.
- 8 Freud, S. 'Hemmung, Symptom und Angst', *Ges. W. XIV*, London, Imago, 1948.
- 9 Kuiper, P. C. 'Der negative Oedipuskomplex beim Mann', *Jahrbuch für psychonanalyse*, 1961—1962. II. pp. 62—79.
- 10 Mitscherlich, A. 'Auf dem Weg zur vaterlosen Gesellschaft', München, Piper, 1963.

- 11 de Monchy, S. J. R. 'Adam, Cain, Oedipus', *the American Imago*, vol. 19, No. 1, 1962.
- 12 de Monchy, S. J. R. 'A clinical type of homosexuality', *Int. J. Psychoanal.* 46—2, 1965.
- 13 Stärcke, A. 'Der Katastrationskomplex', *Int. Z. Psychonanal.* 1921, 7, pp. 9—32.

REDACTIONEEL

Met dit laatste nummer van de 10e jaargang van de Voordrachtenreeks zijn we op een keerpunt gekomen. De 11e en volgende jaargangen zullen onder een andere titel de drukkerij verlaten: *Nederlands Tijdschrift voor Psychiatrie*. Gedurende een nog niet bepaalde tijd zal de ondertitel herinneringen oproepen aan de oorspronkelijke Voordrachtenreeks, die een orgaan was van de Nederlandse Vereniging van Psychiatrie in Dienstverband.

Het is wellicht goed even te bedenken wat genoemde Vereniging in 1959 bewoog tot publikatie van de voor haar leden gehouden voordrachten over te gaan. De toenmalige voorzitter, collega J. Doff wees in een voorwoord op blz. 1 van de 1e jaargang op de eigensoortige problematiek van het werk in de psychiatrische inrichtingen en de psychiatrisch-sociale diensten. Hij meende dat de voordrachten over onderwerpen uit deze werksectoren een eigen plaats innemen en dat de opinievormende waarde daarvan niet mag worden onderschat.

Die aanvankelijke opzet werd door de Redactie nooit uit het oog verloren maar de opnamebreedte van de Voordrachtenreeks is wel groter geworden. Vooral de drie jaren van samenwerking tussen de Nederlandse Vereniging van Psychiaters in Dienstverband en de Afdeling Psychiatrie van de Nederlandse Vereniging voor Psychiatrie en Neurologie hadden een groeiende inhoudelijke differentiatie van de Voordrachtenreeks tot gevolg.

Na de mogelijkheden van een breed georiënteerd Tijdschrift voor Psychiatrie in de Nederlandse taal te hebben verkend en na overleg met de Besturen van bedoelde Verenigingen besloot de Redactie van de Voordrachtenreeks om het tien jaren oude tijdschrift in een ander gewaad te steken en het tot een maandblad te maken. Zo zal dan in januari 1969 de eerste aflevering van de 11e jaargang verschijnen onder de titel 'Nederlands Tijdschrift voor Psychiatrie'. Het is op dit ogenblik nog onbeslist in welke verhouding beide Verenigingen het voortbestaan van het Tijdschrift zullen garanderen. Hierover en over nog enkele bijkomstige vraagpunten hoopt de Redactie in de loop van 1969 zekerheid te krijgen.

J.M.